

УДК: 378.091.015.311

ОСОБИСТІСНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Наталія УЙСІМБАЄВА (Кіровоград)

Постановка проблеми. Сьогодення вимагає нових підходів до формування ціннісних ставлень та установок майбутнього вчителя. Тому організація навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів повинна бути спрямована на пошук нових підходів до формування системи ціннісних орієнтацій майбутніх учителів щодо саморозвитку, самоосвіти та самовиховання. Оскільки саме система цінностей складає основу внутрішнього світу особистості, обумовлюючи її діяльність. Від того, яким змістом наповнена особистісна система цінностей кожного молодого вчителя залежить ефективність процесу особистісного та професійного розвитку, самореалізації його творчого потенціалу. Для вищих педагогічних навчальних закладів першочерговим завданням є формування особистості майбутнього вчителя здатного до постійного особистісного та професійного самовдосконалення, готового до безперервної самоосвіти.

На сучасному етапі досить велика увага приділяється дослідженню різних аспектів професійного самовдосконалення майбутнього вчителя (Л. Сущенко, І. Складенко, О. Прокопова, Т. Шестакова та ін.), але особистісне самовдосконалення майбутнього педагога майже не досліджується.

Ставлення студента до особистісного самовдосконалення, його пізнавальна активність залежить насамперед від змісту мотивації цієї діяльності, від взаємозв'язку суспільного й особистісного, від структури і динаміки ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Сформоване ціннісне ставлення до самовдосконалення активно залучає особистість до цілеспрямованої діяльності з самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самовдосконалення як найвища форма усвідомленого саморозвитку особистості досліджувалося Н. Макарем та В. Тертичною. Самовдосконалення розглядається як можливість особистісного росту людини і її самостійне прагнення наблизитися до певного ідеалу з метою набуття рис і якостей особистості, оволодіння тими видами діяльності, якими вона поки що не володіє.

Місце та роль цінностей у саморозвитку особистості визначено у працях В. Бакірова, Е. Здравомислова, Е. Подольської, Л. Сохань,

А. Ручки, Н. Чавчавадзе, В. Ядова та інших науковців.

Серед вітчизняних дослідників проблему цінностей розглядали В. Андрущенко, В. Бакіров, Є. Головаха, А. Дорошенко, І. Зязюн, А. Кравченко, Л. Левчук, В. Нестеренко, А. Ручка, В. Шинкарук, О. Сухомлинська, Т. Ящук та ін. Так на думку І. Зязюна цінність – внутрішній, естетичний, засвоєний суб'єктом орієнтир її життя – сприймається як власна духовна інтенція [5, с. 5].

Проблема формування системи цінностей майбутніх педагогів знайшла своє відображення в останніх дисертаційних дослідженнях. Так, формування у студентів педагогічних університетів цінностей особистісно орієнтованої моделі виховання засобами артпедагогіки досліджено О. Кондрицькою, теоретико-методичні засади ціннісно-сміислової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності визначено Ю. Пелехом, процес ціннісної детермінації особистісного самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів досліджено Т. Северіною, проблемі формування фундаментальних цінностей майбутнього педагога засобами зарубіжної літератури присвячене дослідження І. Слоневської.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення формування у майбутніх учителів цінностей особистісного самовдосконалення як умови їх особистісного та професійного розвитку.

Вклад основного матеріалу. Цінності складають той фундамент, на якому будується суб'єктивне ставлення особистості до конкретних цілей та завдань, а також готовності до їх реалізації у тому числі і до самовдосконалення. У контексті нашого дослідження звертаємося до визначення цінностей поданого В. Крижко: «Це те, що людина особливо цінить у своєму житті, у чому вона бачить особливе позитивне життєве значення» [6, с. 401]. За такого підходу цінності можемо розглядати як своєрідний орієнтир особистості в сучасному житті. У той же час О. Сухомлинська акцентує увагу на тому, що «...цінності розглядаються передусім як категорія моралі в найширшому її розумінні» [12, с. 108].

З урахуванням усвідомлення особистої значущості певних цінностей, у відповідності до поглядів В. Непомнящої та М. Канєвської, особистість визначає їх ціннісність для себе. Ціннісність визначає: спрямованість суб'єкта на реалізацію певних відношень, відповідних даних цінності; відповідний спрямованості зміст уявлення про своє «Я»; виділеність у свідомості певного предметно-діяльнісного змісту та його провідну роль у формуванні самосвідомості особистості [8, с. 24].

Особисті цінності змінюють ставлення людини до власного розвитку, визначаючи нові перспективи особистісного перетворення. На думку І. Беха, «поняття «особистісні цінності» пов'язується з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл для людини певних об'єктів, подій, явищ тощо» [1, с. 6].

Система особистісних цінностей, для яких характерний високий ступінь усвідомленості, складається внаслідок інтеріоризації особистістю змісту суспільних цінностей, об'єктивованих у творах матеріальної і духовної культури. За таких умов визначення особистісних якостей, необхідних учителю в майбутній педагогічній діяльності є складовою формування власної системи цінностей.

Ми виходимо з того, що процес самовдосконалення особистості відбувається з урахуванням уявлень особистості про ідеальний образ (рівень моральної, фізичної, духовної, розумової, професійної та іншої досконалості) та порівняння себе з цим ідеалом з метою подальшого розвитку. Відповідно самовдосконалення виявляється у прагненні довести розвиток власної особистості до образу ідеального «Я», пізнати та проконтролювати себе. На думку В. Леві, «для того щоб успішно вести роботу над собою, бажано мати уяву про себе. Вже один тільки самозвіт, хоча б найбільш приблизне усвідомлення свого стану роблять велику справу. Початок розуміння свого стану – початок перемоги» [7, с.53]. Самовдосконалення має особливу роль у становленні особистості оскільки впливає на здатність людини до пізнання власного «Я», а відповідно до рефлексії над собою. Рефлексивні вміння визначають поведінку майбутнього вчителя на основі її осмислення та прогнозування подальших дій. У результаті рефлексії вибудовується система уявлень про себе та оточуючих, формується адекватне сприйняття дійсності. Педагогічна рефлексія включає здатність керувати власним психологічним станом, вчинками, удосконалювати способи діяльності, оптимальним чином співвідносити умови діяльності та власні можливості, оцінювати свої

дії, усвідомлювати зміст і значення своєї діяльності, зіставляти її результати з загальноприйнятими нормами [3, с.124]. Слід зауважити, що у цьому процесі важливо щоб майбутній учитель усвідомив ідеальний образ (ідеал) на який він буде орієнтуватися на певному етапі у процесі особистісного самовдосконалення, наповнив його особистісним смислом.

Формування ціннісної свідомості особистості майбутнього вчителя є необхідною передумовою виникнення у нього позитивного ціннісного ставлення до себе, оточуючих, майбутньої діяльності та реалізації себе у цій діяльності. Так, на думку В. Сластьоніна, ціннісна свідомість – це «форма відображення об'єктивної дійсності, що дозволяє суб'єкту визначити простір своєї життєдіяльності як морально-духовне ціле; єдність психічних процесів, які активно беруть участь в осмисленні об'єктивного світу і свого власного буття на основі відображення дійсності як світу духовних цінностей» [10, с. 121].

Особистість майбутнього вчителя розвивається у ціннісному середовищі. Це середовище має значний вплив на особистий та професійний розвиток особистості майбутнього вчителя, але воно формує лише основи його системи цінностей, визначає загальнозначущі форми, які можуть в певній мірі відрізнитися від особистісних цінностей. При цьому відбувається зіставлення власної системи цінностей із загальнозначущими нормами та ідеалами.

Відповідно сприйняття навколишнього середовища безпосередньо пов'язане з самооцінкою. Оскільки необхідною вимогою до самооцінки є її адекватність, то в процесі організації навчально-виховної діяльності у вищому навчальному закладі необхідно сприяти оволодінню кожним студентом прийомami самовиховання, самоконтролю, самооцінки. Важливим у цьому процесі є допомога викладачів, куратора. Акт самосвідомості нерозривно пов'язаний з проблемою вибору орієнтирів особистісного та професійного розвитку. У якості таких орієнтирів може виступати система загальнолюдських, національних та професійних цінностей.

Система цінностей формується на ґрунті вищих соціальних потреб особистості майбутнього вчителя і відповідає способу життя, який надає особистості можливість реалізації певних соціальних та індивідуальних цінностей. За такого підходу, на думку Ю. Соловйової, ціннісна система особистості майбутнього вчителя є єдиною соціокультурною основою перетворення внутрішніх можливостей особистості у дійсність здійснюваних нею вчинків і духовно-моральної поведінки в цілому

[11]. Саме система цінностей спрямовує активність суб'єкта, визначаючи його життєву позицію.

Важливою передумовою процесу формування системи цінностей особистісного розвитку є ставлення самого майбутнього фахівця до власного розвитку. Якщо майбутній вчитель усвідомлює значення та прагне до постійного самовдосконалення, то він починає свідомо організовувати своє власне життя, визначати свій власний розвиток, регулювати свою поведінку.

Ціннісні орієнтації майбутнього вчителя в цілому співпадають з визначенням ідеалом, формуючи у нього власну ієрархію життєвих завдань (віддалених, близьких і найближчих) щодо самовдосконалення, а також є основою для визначення засобів їх досягнення. Сформована система цінностей спонукає майбутнього вчителя до активної діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей особистісного та професійного розвитку, максимальну самореалізацію у різних сферах життєдіяльності.

На думку А. Фурмана, управління особистістю процесом самовдосконалення «базується на адекватних, далеко перспективних планах і прогнозах, досягненні особистістю своїх сенсожиттєвих і ціннісних орієнтацій» [13, с.115]. Особистісно значущі ціннісні орієнтації – це орієнтації, які дозволяють диференціювати вже визнані й відібрані цінності за їх уподобанням для особистості через які вона визначає міру речей, висловлює своє «Я», актуалізується.

Ціннісні орієнтації відображають фундаментальні суспільні інтереси особистості, а також власні потреби і тим самим визначають її соціальну позицію, світобачення, світосприймання, моральні принципи і світогляд загалом, а в професійній діяльності зумовлюють її сенс, мотиви та характер педагогічної спрямованості.

Основним змістом ціннісних орієнтацій особистості виступають установки на матеріальні, духовні, соціальні, етичні та естетичні цінності, що обумовлюють її поведінку. У ціннісних орієнтаціях акумулюється життєвий досвід, світоглядні переконання та моральні принципи людини. У структурі свідомості ціннісні орієнтації виступають у якості особливих критеріїв оцінювання об'єктів оточуючого світу, а також власних якостей і рис характеру.

Система ціннісних орієнтацій особистості визначає рівень її особистісного та професійного самовизначення. На основі сформованої системи ціннісних орієнтацій виникає потреба в особистісному самовдосконаленні, яка у подальшому підтримується особистим джерелом активності (переконаннями, почуттям обов'язку,

відповідальності, професійної честі, здорового самолюбства тощо) [9].

Процес становлення ціннісних орієнтацій пов'язаний з розвитком потреби у самовдосконаленні та мотиваційної сфери особистості. Так, на думку А. Деркача, у структурі ціннісного ставлення особистості до самовдосконалення виділяються чотири компоненти [4]:

1) мотиваційний (пов'язаний з усвідомленням цінностей саморозвитку, із задоволенням потреб особистості, що визначають напрям її самореалізації);

2) емоційний (проявляється в особливому ставленні до процесу та мети самовдосконалення);

3) інтелектуальний (визначається прагненням до досягнення вищого рівня саморозвитку);

4) вольовий (представлений у здатності переборювати труднощі в процесі самоздійснення).

За такого підходу, продовжує Т. Северіна[9], всі складові структури взаємопов'язані, а її міжкомпонентні зв'язки взаємообумовлені, відповідно це дає змогу стверджувати, що сутністю ціннісного ставлення до самовдосконалення є трансформація компонентів самовдосконалення як суспільно значущих цінностей в особистісні. Основною функцією ціннісного ставлення постає регулювання самовдосконалення як цілеспрямованої пізнавально-творчої діяльності. Сформоване ціннісне ставлення до самовдосконалення надає особистості як суб'єкту саморозвитку стійкості та цілісності.

Майбутній учитель, як особистість і професіонал, у своїй діяльності, наголошує Ю. Соловйова, повинен враховувати не лише свої потреби та можливості, але й потреби та можливості інших людей [11].

Формування особистісної потреби в самовдосконаленні пов'язане з розвитком самої особистості і передбачає наявність певних етапів [2, с. 26]:

1) досягнення необхідного рівня самосвідомості. Якщо свідомість як здатність фіксувати у внутрішньому плані знання про світ звернено насамперед назовні, то самосвідомість звернено на носія знання. Така спрямованість зумовлює виділення в знанні про світ знання про себе як про частину єдиного світу;

2) на базі самосвідомості формується відносно стійка, деякою мірою усвідомлена, динамічна і живуча система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він буде власне ставлення до навколишнього світу і до себе;

3) постановка мети самовдосконалення, що є складовою соціальної сутності Я-концепції і утворюється в процесі спілкування та діяльності

особистості, під час яких суб'єкт «дивиться, як у дзеркало, в іншу людину» і тим самим уточнює, змінює, удосконалює образи свого «Я»;

4) практична реалізація самовдосконалення: самовиховання певних якостей, саморегулювання, самоаналіз, самоконтроль і самокорегування.

Ціннісні орієнтації регулюють мотиваційну сферу особистості майбутнього вчителя оскільки саме мотиваційна система – потреби, інтереси, ідеали-цінності – є джерелом активності особистості. Під час організації навчально-виховного процесу необхідно підтримувати постійне ефективне стимулювання особистісного розвитку, потребу у цілеспрямованій самостійності, формування відповідних психологічних якостей майбутнього вчителя. Це відбувається в процесі вибору цінностей для задоволення потреб особистості та в процесі формування ціннісних якостей особистості для її життєдіяльності. Механізм формування ціннісних орієнтацій пов'язаний з вирішенням конфліктів і суперечностей у мотиваційній сфері людини, проблемою вибору орієнтирів, на які вона могла б спиратись у своїй діяльності. Розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілої особистості, здатної на певні дії, що вимагають волі та цілеспрямованості для досягнення поставленої мети.

Система ціннісних орієнтацій, від якої залежить прагнення особистості пізнати свою індивідуальність, відкрити можливості для його реалізації, досягнути свій зв'язок з навколишнім світом та вдосконалити себе впливають на спрямованість та активну позицію особистості студента й у такий спосіб сприяють формуванню потреби в особистісному самовдосконаленні та зумовлюють належну продуктивність професійного майбутнього [9].

Висновки. Однією з умов успішного вирішення завдання розвитку особистості майбутнього вчителя ми вбачаємо у вихованні у майбутніх вчителів прагнення до постійного особистісного самовдосконалення протягом усієї педагогічної діяльності. Мотиви, якими керується майбутній вчитель у процесі самовдосконалення залежать від системи цінностей, на яку він орієнтується. Система ціннісних орієнтацій особистості визначає рівень її особистісного та професійного самовизначення. Саме система ціннісних орієнтацій визначає творче, активне ставлення майбутнього вчителя до себе як до особистості, здатної до саморозвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: [навчально-методичний посібник] У 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2003. – 277 с.
2. Битянова Н. Р. Культура профессионально-психологического саморазвития / Н. Р. Битянова. – М.: Академия МВД, 1996. – 128 с.
3. Выжлецов Г.П. Акспология культуры.– СПб.: СПбУ, 1996.–150 с.
4. Деркач А. А. Акмеологическая культура личности [Текст]: содержание, закономерности, механизмы развития / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М.: изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2006. – 496 с.
5. Зязюн І. Естетична регуляція ціннісної свідомості // Вища освіта України / І. Зязюн. – 2005. – № 3. – С. 5-12.
6. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми управління освітою. Навч. посібник. – К.: Освіта України, 2005. – 440 с.
7. Леви В.Л. Искусство быть собой / В.Л. Леви. Изд. Обновленное. – М.: Знание, 1991. – 256 с.
8. Непомнящая В. И., Каневская М. Е, Пахомова О. Н. и др. Ценностность как центральный компонент психологической структуры личности // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.22-30.
9. Северіна Т. М. Ціннісна детермінація особистісного самовдосконалення студентів у навчально-виховному процесі вищих педагогічних навчальних закладів [Текст]: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тетяна Миколаївна Северіна; Державний педагогічний університет ім. П. Тичини. – Умань. – 2012. – 225 с.
10. Сластенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию [Текст]: учеб. пособие для ВУЗов / В. А. Сластенин, Г. И. Чижикова. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
11. Соловйова Ю.О. Формування аксіологічної культури майбутнього вчителя [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Юлія Олександрівна Соловйова. – Харків. – 2005. – 268 с.
12. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми / О.В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 105-111.
13. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів [Текст]: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Анатолій Анатолійович Фурман; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 224 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уйсімбасва Наталія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження проблем особистісного та професійного самовдосконалення майбутнього педагога.